

Seterdrift. Et aspekt av jernalderens økonomi i Vest-Norge

Som en veldig revne skjærer Sognefjorden seg inn i Vest-Norge, 200 km fra vest mot øst. Denne eldgamle allfarveien bandt tidligere bygdene på begge sider av fjorden sammen såvel som folk ytterst ved kysten og innerst i fjorden. Den var også veien ut i havet mot de britiske øyer, kontinentet, Island, Grønland og Nord-Amerika. Bygdene rundt Sognefjorden og fjordarmene er Sogn, middelalderens Sygnafylki og i dag en del av fylket Sogn og Fjordane. Både geologi, topografi og klima og lokal kultur varierer mye fra ytterst til innerst i Sognefjorden, og den deles derfor inn i 3 soner, ytre, midtre og indre Sogn.

Folk som kommer hit for første gang opplever med skrekkblandet fryd de høye, "påtrengende" fjellene og den storslåtte naturen, men undres over at det er gode vilkår for arbeid og livutfoldelse her selv på slutten av det 20 århundre. Særlig kan jordbruk etter moderne driftsmåter synes lite lønnsomt sammenliknet med flatbygdene i Øst- og Midt-Norge, men etter vestlandsk målestokk er det bra plass til både fruktdyrking og husdyrhold langs strendene og på strandterrassene bakenfor. Der ligger den moderne bosetningen og der viser de arkeologiske funnene, og middelalderens skriftlige kilder at det har vært levevilkår for både fangstfolk og jorddyrkere siden slutten av eldre steinalder og frem mot vår egen tid.

Karakteristisk for dette fjordlandskapet er den relativt korte avstanden mellom bosetningsområdene ved fjorden og høyfjellet bakenfor. Mange daler, ofte med en elv i bunnen, fører rett inn i fjellområdene og har medvirket til at ressursene i fjellet har vært så godt utnyttet. Slik er det mange steder på Vestlandet, og dal- og fjellbeitene samt de mulighetene for slått av vinterfor som disse områdene ga, har vært helt sentrale for jordbruksøkonomien i Vest-Norge helt frem mot vår egen tid. At det også var slik tidligere, viser bl.a. bestemmelsene i de de gamle, norske landskaps lovene. I sein vikingtid og i middelalderen var bruken av fjellbeitene f.eks. regulert ved bestemmelser i Gulatingsloven, Norges eldste landskapslov. Den eldste delen av denne synes å være nedskrevet i siste halvdel av 1000-tallet, men selve bestemmelsene er av klart eldre dato (Knudsen 1960, 559—565 og Robberstad 1969). Gulatingsloven gjaldt opprinnelig for de vestlige fylkene Hordaland og Sogn og Fjordane, men ble etterhvert utvidet til også å gjelde Rogaland (Ryggjafylki) i sørvest, de to Agderfylkene i sør og Sunnmøre i nordvest.

Bruken av høyfjellet i forhistorisk tid og tidlig middelalder har i perioder stått sterkt i fokus i norsk arkeologisk forskning, og flere prosjekter både av tverrvitenskapelig og rent arkeologisk karakter har vært igangsatt siden 1936 (Magnus 1963, 93—94). Forskningsresultatene har i særlig grad gitt et godt bilde av reinfangsten i høyfjellet gjennom årtusnene og særlig i steinbrukende tid, dessuten en gryende forståelse av høyfjellsområdenes potensiale med hensyn til

jernvinne. Analogt med hvordan menneskene har brukt fjellet i nyere tid må en også regne med at pelsdyr som fjellrev og jerv; ryer og kanskje jaktfalker; fisk som ørret og røyr samt blåbær, tyttebær og multer også har vært hentet, selvom dette ikke setter spor etter seg i det arkeologiske funnmaterialet. Men ett aspekt av "forhistorisk fjelløkonomi" er kommet i skyggen av de andre: nemlig seterdriften og markaslåtten og forholdet mellom jordbruksbygdene i lavlandet og de ulike bosetningssporene i fjellet fra jernalder og tidlig middelalder. Dette til tross for Det norske arkeologmøtets fokusering på problematikken allerede i slutten av 1930-årene og Bjørn Hougens mangeårige arbeid med nettopp dette feltet (Hougen 1947).

Da Historisk museums arkeologiske avdeling i 1981 skulle sette i gang undersøkelser i forbindelse med vassdragsutbygging i flere sentrale fjellområder i Sogn, falt det naturlig å diskutere seg frem til en felles forskningsstrategi. Man ble enig om å prioritere oppgaver tilknyttet især fjellets beitepotensiale og jernvinne. Prosjektene har navn etter vassdragene: Nyset-Stedje prosjektet ledet av Tore Bjørge (Bjørge 1982), Breheimen prosjektet ledet av Kjersti Randers (Kvamme og Randers 1982) og Flåm-prosjektet ledet av Svein Indrelid. Alle prosjektene er konsentrert til indre Sogn og har til dels gitt et uventet stort og mangesidig materiale av både arkeologisk, botanisk og osteologisk karakter som nå er under bearbeidelse.

Til denne gruppen hører også Friksdals-prosjektet, et rent forskningsprosjekt som med meget beskjedne midler har vært konsentrert om å undersøke samspillet mellom jernalderbygden ved fjorden og utnyttelsen av fjellressursene, særlig beitene. Prosjektet ble til ved en tilfeldighet i 1980, og de foreløpige resultatene ble fremlagt på Det 16 nordiske arkeologmøtet på Island (Magnus 1983, 93—103). De avsluttende undersøkelsene vil bli foretatt i løpet av sommeren 1986.

Bygda, fjorden og fjellet.

På nordsiden av Sognefjorden på grensen mellom midtre og indre Sogn ligger bygda *Systrond* i Leikanger kommune. Den er åpen og naturskjønn med en relativt smal strandflate og et sterkt skrånende landskap med naturlige strandterrasser bakenfor mot høyfjellet. Fjorden er bred her, og fjellene ligger på god avstand. Undergrunnen består av kambrio-silur bergarter og sammen med en sørvendt beliggenhet har den gitt gode forhold for jordbruk i jernalder og middelalder, selvom tørken dengang som senere kan ha skapt problemer i sommerhalvåret (fig 1).

Det er i dag 24 matrikelgårder på Systrond hvorav de aller fleste etter forhistoriske funn og fornminner, navn og beliggenhet å dømme går tilbake til slutten av eldre jernalder dvs yngre romertid og folkevandringstid (Magnus 1985, 20—28). Opp fra Systrond fører 3 daler med navn etter 3 store gårder: *Njøsadalen*, *Henjadalen* og *Grindsdalen*, og disse deler også bygda i 3 grender. Fra hver hoveddal grener det seg ut sidedaler, og det er her vi finner tydelige spor etter nyere tids seterdrift i form av nedfalne stølshus og murer etter andre som forlenget er forsvunnet. Seterdriften som en helt vesentlig del av det vestnorske jordbruket, var allerede i mellomkrigstiden blitt uten særlig økonomisk betydning p.g.a. omleggingene i jordbruket. Men som følge av den 2 verdenskrig ble virksomheten forlenget, og ikke før i 1950 var det helt slutt. I nyere tid, fra slutten av 1700-tallet og under hele 1800-tallet vet vi at gårdene på Systrond hadde sine støler (setrer) i de store og små fjelldalene. Etterhvert som befolkningen økte, ble gårdene oppdelt i stadig flere bruk og presset på beiter, slåttemark og lauvingstrær økte tilsvarende. Det gjaldt for hvert bruk å holde så mange kyr som mulig i live i vinterhalvåret,

Fig. 1: Systrond, Leikanger, Sogn og Fjordane.

og det var et spørsmål om vinterfôr. Derfor var det viktig at dyrene fikk best mulig næring i sommerhalvåret, og at ethvert gresstrå ble samlet til de harde vintermånedene sammen med kvister og løv. Kort beskrevet var gangen i utnyttelsen av beitemark slik: Husdyrene ble sluppet ut av fjøset så snart gresset var kommet opp nær gårdshusene om våren. I juni ble de ført til vårstølene eller heimstølene i utmarka. Men både dyr og mennesker lengtet til fjells, og en bestemt dag etter midtsommer, oftest tidlig i juli, kom buferdsdagen da folk og fe i et feststemt følge med budeia i spissen dro innover i fjellet til fjellstølen. Kyr, sauer (og endel gjeiter) og hester var i fjellet hele sommeren. Sammen med gjeteren, som oftest bare var et barn, og budeia. Gjeteren hadde ansvaret for dyrene hele dagen, men om kvelden ble de drevet tilbake til stølen. Der overtok budeia stellet. Budeia kunne være gårdkone selv eller det som var vanligst, en profesjonell "yrkesutøver". Hun hadde ansvaret for dyrene, for at det ble produsert smør og ost og for at nettopp "hennes" støl hadde det beste omdømmet. Hver ledige stund brukte hun til å spinne garn på rokk eller håndtein eller til å strikke sokker og strømper. Nasjonalromantikken forherliget seterlivet i ord, toner og billed-

kunst og har gjort det vanskelig å vurdere denne livsviktige delen av det vestnorske jordbruket helt klart.

Friksdalsprosjektet:

Følger en Henjadalen opp fra Systrond forbi gårdene og inn i utmarka, kommer en etter 5—6 kilometer til vårstølen *Flyadn*. Derfra går stien i bratt og ofte ulendt terreng langs den ville Henjaelven til den lavestliggende fjellstølen, *Nyastøl*, 570 m.o.h. Fra *Nyastøl* tar en av mot NNV langs en elv inn i Friksdal, der det ligger rester av en støl kalt *Heimste Friksdal*. Den ligger på en terrasse ytterst i Friksdal, 680 m.o.h. ovenfor løvskogsbeltet og med vidt utsyn mot øst og vest. Heimste Friksdal var i bruk til 1950, og utallige murer og tufter samt 3 stående buer vitner om liv og virke her gjennom generasjoner. Friksdal er en vid og åpen dal med en bred og ganske stri elv i bunnen og med en vegetasjon bestående av gress, mose, lyng og vidje. Den er ca. 5 km lang og ender blindt inne i en botn der restene av en isbre, *Voggebreen*, ligger som en kremklatt på toppen av fjellene. Naboskapet til breen fører med seg at vinden ofte er kald, og at det lett legger seg tåke i dalen. Lokalklimaet varierer også endel fra innerst til ytterst i dalen, og alle bekkene som alltid strømmer ned fra fjellsidene sørger for at beitene er saftige og grønne selv i tørre somre. Et karakteristisk trekk ved Friksdal er alle grushaugene og ryggene som er et resultat av langt samvirke mellom is og vann under avsmeltningen under siste istid. Ca. 3 km fra Heimste Friksdal ligger lokaliteten *Svolset*. Den består av en rekke hustufter og gropasteiner langs en grusrygg som bukter seg omtrent N-S i skrånende terreng ned mot Friksdalselva. I følge bygdetradisjonen er hustuftene spor etter en gård som ble lagt øde i Svartedauen vinteren 1349—1350. Det gikk rykter om at en kar som hadde vært på sauesanking en høst for noen år siden, hadde sett en kvernstein i nærheten av tuftene, men den er ikke blitt funnet.

Historisk museum hadde lenge hatt opplysninger om tuftene i sitt arkiv, og i 1955 hadde det vært befarings på stedet. Men ettersom mange av tuftene hadde tydelige murer av stein, og gravhaugene viste seg bare å være grushauger, anså man lokaliteten for å være fra nyere tid. 20 år senere hadde et par lokalhistorisk interesserte personer fra Systrond stukket spaden i et par av tuftene og funnet trekull og en liten, grønn glassperle av en form kjent fra vikingtiden. Disse opplysningene og perlen fikk museet først i 1980, og det ble da foretatt en ny befarings inn i Friksdal. Denne gangen tok man med seg spade og tok noen prøvestikk, bl.a. i hustuften der perlen var funnet. C14-datering av trekull fra to prøvestikk ga hhv AD 615 ± 75 (T-3902) og AD 750 ± 100 (T-3903) begge kalibrerte (MASCA) og indikerte at man her stod overfor et anlegg fra yngre jernalder (merovingertid — vikingtid). I løpet av 3 korte sesonger i 1981, 1983 og 1984 ble hele anlegget oppmålt og registrert. Én hustuft ble totalgravd (tuft XIa), én ble delvis utgravd (tuft Ia), i tuft Ib ble det lagt en lang sjakt. I de øvrige hustuftene ble det tatt prøvestikk, dels for å måle dybden på kulturlaget og dels for å få materiale til C14-dateringer. 3 personer deltok fast i undersøkelsene hvert år, mens andre kom og gikk. Botanikeren Mons Kvamme fra Botanisk institutt, Universitetet i Bergen tok ut prøver fra en liten myr på vestsiden av *Svolset*-ryggen og satte opp et pollendiagram fra denne.

Undersøkelsene i Friksdal resulterte i funn av 3 fornminnegrupper: hustufter, gropasteiner og kullgroper. *Hustuftene* ligger på tre lokaliteter, — Heimste Friksdal, *Svolset* og én enslig tuft beliggende omtrent midtveis mellom disse to lokalitetene ved en liten bielv på sørsiden av Friksdalselva. Lokaliteten *Svolset*

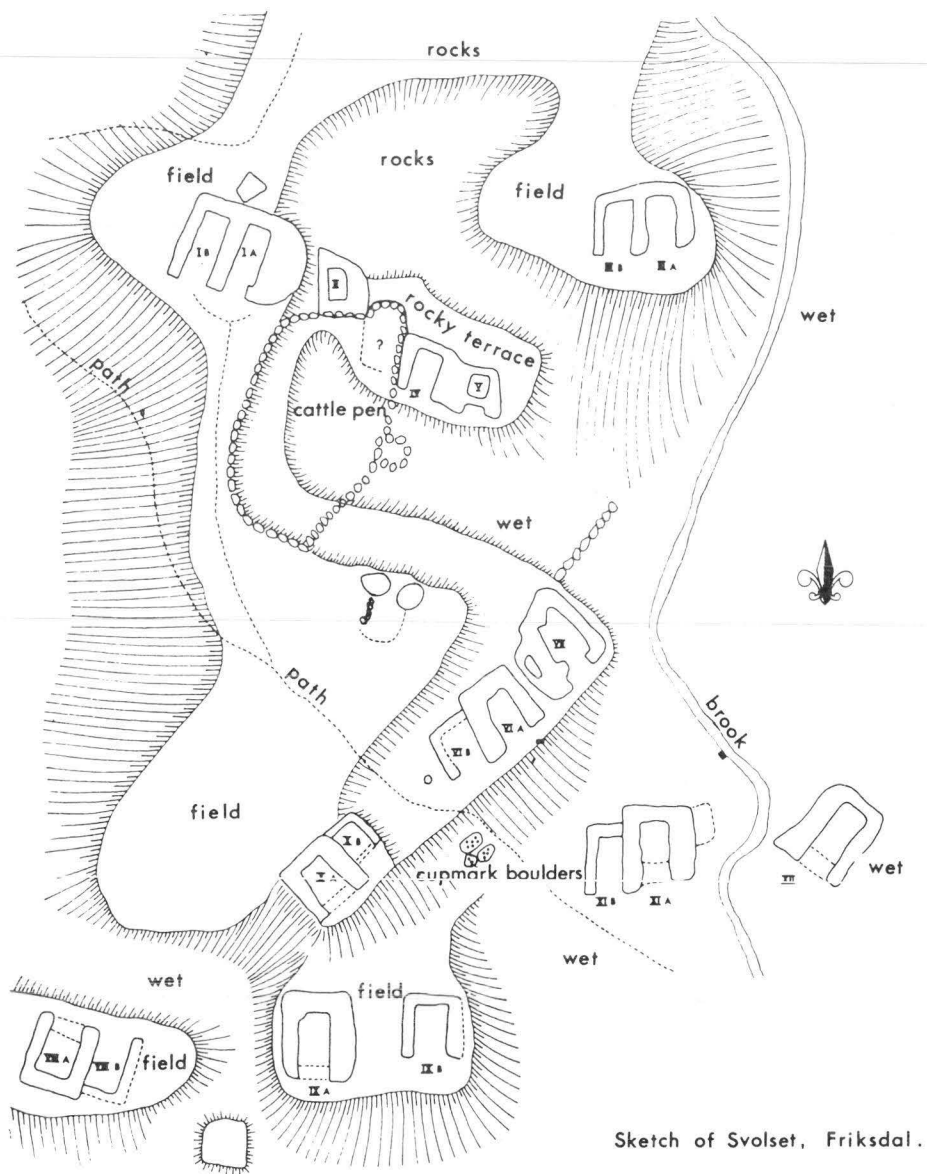

Fig. 2: Grushauger og rygger. Hustuftene på Svolset ligger på grusryggen midt på bildet. Mot V.

ligger i vinkelen mellom to elver. Høydeforskjellen mellom den høyest og den lavest beliggende hustufta er ca. 18 m, og terrenget er ganske ulendt. Hustuftene er rektangulære; det er 20 av dem og de fleste er dobbelte. De avtegner seg i terrenget med tydelige steinmurer på 3 sider; den ene kortsiden som i de fleste tilfeller vender sørover ut mot dalen mangler mur. De dobbelte tuftene har en langmur felles (fig. 2 og 3) og måler fra 4—9 m i lengde og 3—4 m i bredde utvendig. Tuftene ligger i 9 grupper.

Tuftenes konstruksjon:

Utgravningene av *tuft XIa* nede på flaten og *tuftene Ia og Ib* øverst oppe på grusryggen synes å tyde på at husene har hatt en enhetlig konstruksjon. De har vært bygd av stående bord satt ned i en renne i bakken. Steinmurene har fungert som isolasjon på utsiden. Gulvet har vært et hardstampet jordgulv, og taket har vært båret oppe av 2—4 stolpepar alt etter størrelsen på huset. Stolpene har vært jordgravde og kilt fast med stein. Den murløse steinveggen var i *tuft XIa* markert med en rekke steiner som må ha båret en trevegg med en dør som var antydnet med en stor helle (fig. 4). Utenfor huset har det vært lagt en platting av flate steiner og små heller. Her lå de fleste funnene kilt ned mellom steinene, som om de hadde vært sopt ut av selve huset. *Ildstedet* har opptatt svært mye av gulv plassen innendørs og har bestått av en hellelagt del med karmen av mindre, flate stein stilt på kant og kokegroper i forlengelsen av denne (fig. 5). Gropene er dels fylt med skjørbrent stein og trekull og dels bare skjørbrent stein. *Ildstedet* i *tuft XIa* målte 3,2 m i lengde og var ca. 0,7 m bredt. Kokegropene var neppe samtidige, men det lot seg ikke avgjøre om f.eks. den ene av kokegropene tilhørte en eldre fase i bosetningen enn det hellelagte ildstedet. Flere av de *dobbelte tuftene* syntes å bestå av ett hus med kulturlag og ett uten, slik at det er nærliggende å tenke seg

Sketch of Svolset, Frikisdal.

Fig. 3: Skisse av Svolset, Frikisdal.

at det ene har fungert som låve e.l. Men i tuftene Ia og b var det kulturlag i begge, men bare tuft Ia synes å ha hatt ildsted (Magnus 1982, fig. 4). Etter utgravning og prøvestikk å dømme varierer kulturlagets tykkelse mellom ca. 10 og 20 cm. *Funnene* var fåtallige og består av en celt av jern (skoning til jordhakke), et par knivblad, endel fragmenter av nagler og annet ubestemmelig, — alt av jern; flere spinnehjul av varierende størrelse og et par vevlodd av kleberstein, noen ildflinter og flintavslag etter ildslagning; små bryner av skifer; 4 glassperler hvorav to av flerfarget glass og 2 små leirkarskår- 1 fra tuft Ib og 1 fra tuft XIa.

Fig. 4: Tuft XIb med hellelegning utenfor inngangspartiet. Mot NNØ.

Fig. 5: Ildstedet i tuft XI a. Mot S.

Hustuftene på Svølset er av en type som er kjent fra vikingetidsødegården Ytre Moa i Årdal i indre Sogn (Bakka 1965, 121—145, fig. 19 og Lillehammer 1971). Men i motsetning til Ytra Moa synes Svølset å ha vært bebodd fra folkevandringstid gjennom merovingertid og ut vikingtid: Følgende C14-dateringer finnes fra tuftene på Svølset, alle kalibrerte (MASCA):

Tuft IIIa:	AD 465 ± 175	(T-4794)	prøvestikk med lite trekull.
Tuft Ib:	AD 550 ± 90	(T-5353)	fra bunnen av stolpehull.
Tuft XII:	AD 580 ± 90	(T-4796)	prøvestikk.
Tuft Ia:	AD 615 ± 75	(T-3902)	fra ildstedet.
Tuft XIa:	AD 650 ± 80	(T-6020)	fra ildstedets hellelagte del.
Tuft Ia:	AD 750 ± 100	(T-3903)	forkullet stokk over gulvnivå
Tuft IIIa:	AD 805 ± 75	(T-5352)	nytt prøvestikk.
Tuft X:	AD 820 ± 120	(T-4795)	prøvestikk.
Tuft VIIIb:	AD 870 ± 140	(T-5354)	prøvestikk.

Ingen typiske middelaldergjenstander som keramikk eller baksteheller tyder på at lokaliteten har vært bebodd i tidlig middelalder. På den annen side representerer funnene i seg selv så enkle redskaper og gjenstander at man må regne med en brukstid utover vikingetid. De to leirkarskårene måler hhv 2 og 3 cm i tverrmål og synes å stamme fra et tynnvegget, spannformer leirkar med asbest i godset og fra et tynnvegget, buket kar av sandmagret gods, begge tidsbestemt til folkevandringstid.

Heimste Friksdal ble nedlagt som seter i 1950. Den har i dag 3 seterbuer ombygd til fritidshus for eierne. 15 tufter etter seterbuer (stølshus) fra mange generasjoners drift på stedet ligger samlet på vollen på begge sider av Friksdalselva. I S og Ø kant av setervollen ble det funnet to rektangulære hustufter som synes å være av samme type som på Svølset. Trekull fra prøvestikk i de to tuftene ga dateringer til hhv AD 1245 ± 65 (T-5355) og AD 1280 ± 80 (T-5358) dvs tidlig middelalder. Trekull fra et prøvestikk i en firsidig hustuft med høye veggvoller ga dateringen "yngre enn AD 1670" (T-5357).

Den ene hustuften som ble funnet alene på en lokalitet mellom de to nevnte er firsidig og ca. 2,5 m × 2,5 m med høye veggvoller. Den synes å være av samme form som den yngste daterte fra Heimste Friksdal og muligens fra nyere tid. Den ble ikke undersøkt nærmere.

Etter de foreliggende data ble de første husene i Friksdal bygget på lokaliteten Svølset langt inne i dalen, og her holdt man til i flere hundre år til i vikingtid. Det er muligheter for at denne lokaliteten ble forlatt i vikingtid/ tidlig middelalder og at man flyttet aktivitetene ut i dalmunningen til Heimste Friksdal.

Gropasteiner:

I sørskråningen av Svølset-ryggen ligger 3 store, jordfaste blokker tildels var dekket av mose som skjulte et stort antall skålgroper (fig. 6). De fantes samlet på to vestvendte flater og et lite fremspring, med 69 groper på én flate, 33 på en annen og to på fremspringet. På nok en jordfast blokk som ligger rett SV for tuft VIb finnes 1 skålgrop. Gropene er av litt forskjellig størrelse og dybde, men fleste er det av den grunne typen som især er kjent fra bronsealderens jordbruksristninger. Andre kan være 4—5 cm i tverrmål, et par cm dype og helt

Fig. 6: Svolset med gropasteiner og tuftene XIa og XII nedenfor. Mot Ø.

glattslipte inni. På Heimste Friksdal ligger flere svært store, jordfaste steinblokker, men bare på den ene av dem ble det funnet skålgroper, 2 stkr.

Slike skålgropsteiner eller gropasteiner er kjent fra mange steder i landet, og det er bare et spørsmål om tid og undersøkelsesintensitet før denne kildetypen virkelig er godt representert. Den synes å være knyttet til beite- og seterområder (Bøe 1944, 169—183; Mandt Larsen 1972, 72, 85 og 91; Fjeld 1981, 64—69 og 1983, 38—44), men både datering og tolkning er foreløpig bygget på antakelser og nyere tids etnologisk tradisjonsstoff. Funnlokalitetene tyder på at gropene er knyttet til rituelle handlinger forbundet med husdyrhold og/eller åkerbruk. Selve symbolet, gropen, er så enkel at den teoretisk sett kan ha vært levende et par tusen år mens betydningsinnholdet har endret seg over tid. Det kan ha vært selve handlingen ved å hugge ut gropen som har vært viktig, eller steinmelet. Men det kan også ha vært selve gropen brukt som offerskål, kanskje for en klatt smør eller et stykke gamalost? Skålgroper finnes i Norge både på ristningsfelter fra bronsealder og jernalder, og de kjennes fra gravsteiner fra middelalderen. I sødra og sørvestra Finland synes gropasteiner å være knyttet til jernalderens bosetningsområder (Malax museiförening 1984). Dateringen av gropasteinene i Friksdal er høyst usikker. Etter beliggenheten å dømme synes det mest rimelig å anta at de hører sammen med aktivitetene: knyttet til hustuftene, særlig i slutten av jernalderen. Men ettersom både pollenanalysen fra myren nedenfor Svolset og C14-dateringer av kullgropene (se nedenfor) har en bakre datering til slutten av yngre bronsealder, kan en ikke se bort fra at også gropasteinene hører til andre og eldre aktiviteter enn dem som er knyttet til hustuftene i Friksdal.

Kullgropene:

Den vanligste fornminnetypen som man i de senere årene har undersøkt i norske fjellområder, er kullgropene. De fremtrer som runde, ovale eller firsidige grunne

forsknings i terrenget og oftest opptil 1 m i tverrmål. Tallrike utgravninger har vist at forsenkningene er overflaten av groper som inneholder bålrester og/eller skjørbrent stein, men sjelden funn eller organiske rester. Dateringen spenner over det meste av jernalderen, men flest i eldre jernalder særlig keltertid (Gustafson 1982, 73—76 m.anf.litt.).

I Friksdal ble det funnet omkring 60 kullgroper beliggende på grushauger eller grusrygger og oftest flere sammen. De flesta var nærmest firsidige fra 0,5 m × 0,5 m til 1 m × 1 m og varierende i dybde fra 0,2 til 0,8 m. Ca. 50 m Ø for Svolset-ryggen ligger en annen grusrygg orientert i samme retning. Hele ryggen viste seg å være "gjennomhullet" av 13 store, firsidige groper omkranset av voller av oppgravd masse, og fikk derfor navnet "Eggekartongen". De to øverste gropene så ut som små gravhauger med plyndringsgroper, og den ene ble undersøkt. Selve gropen målte ca. 1 m × 1 m og var 0,8 m dyp. Den inneholdt ingen funn, men derimot trekull og skjørbrent stein. I bunnen lå rester av forkullet ved. Gropen var opprinnelig gravd ned i en liten naturlig grushaug som hadde økt i tverrmål og høyde ved at man hadde gravd gropen stadig dypere og kastet grus trekull og skjørbrent stein opp på kanten. En C14-datering av veden i bunnen (en gren av et oretre) viste AD 185 ± 95 (T-6021). Trekull fra et prøvestikk i en av de nederste gropene i "Eggekartongen" ga en datering til AD 385 ± 95 (T-6022), og prøven viste seg å være bjerk og selje.

I et prøvestikk i en liten kullgrop lengst inne mot botnen i Friksdal kom det frem en ildflint rett under torven. Typen er vanlig i yngre jernalder, men holdt seg i bruk langt opp i nyere tid. Lengre ned i den samme gropen lå et lag med skjørbrent stein og under dette et trekullag som viste seg å stamme fra bjerk og ga en datering til 660 ± 150 BC (T-6023), forøvrig den eldste C14-dateringen fra Friksdal. Prøvestikk i to forskjellige samlinger kullgroper nær Heimste Friksdal ga dateringer til hhv 275 ± 135 BC (T-5356) og AD 300 ± 100 (T-5359).

Disse dateringene fra nokså tilfeldig valgte kullgroper antyder en bruksfase fra slutten av yngre bronsealder til overgangen yngre romertid-folkevandringstid og gir inntrykk av en lang tradisjon i en helt spesiell bruk av dalen. Den eldste dateringen faller sammen med dateringen av et trekullag funnet nederst i en myrprofil fra en liten myr på vestsiden av Svolset-ryggen, 630 ± 140 BC (T-5318). Prøven inneholdt trekull av bjerk og selje og kan tyde på at det har vokst skog på stedet, som er blitt hugget og svidd av for å gi plass for beite ettersom det vokser opp typiske beiteplanter på stedet etterpå (se note 1).

Kullgropene er sannsynligvis bål plasser som har vært benyttet ved flere anledninger som varmekilde, til matlaging og for å holde rovdyr på avstand. Ettersom kullgropene har forskjellig størrelse og dybde, er det sannsynlig at ikke alle har tjent samme formål. De mange og dype kullgropene i "Eggekartongen" må ha hatt en helt spesiell anvendelse, og det er registrert groper andre steder i dalen som er forbundet med en renne.

Slik C14-dateringene foreligger i dag, synes det som om kullgropene tilhører en periode av Friksdals historie som går forut for tiden da de første husene ble oppført på Svolset.

Labil eller fast bosetning

Som nevnt tidligere fantes det en tradisjon blant folk på Systrond om at det hadde vært drevet gårdsbruk på Svolset før Svartedauen, en tradisjon vi ikke kjenner alderen på. Spørsmålet er om det finnes indisier på at dette kan medføre riktighet.

Hustuftene på Svølset er av en type som hittil bare kjennes fra en jernalder-ødegård, Ytre Moa i Sogn. Der ligger tuftene enkeltvis med gravhauger i tilknytning til anlegget. Sammenhengen mellom de enkelte elementene synes likevel å danne et bestemt mønster som har gitt grunnlag for å tolke Ytre Moa som en gård med flere bruk, et såkalt mangbølt tun (Lillehammer 1971). På Svølset ligger tuftene i 9 grupper, noe som kan skyldes terrenget. Men det kan også reflektere fellesbestemmelser om bruken av området. De tuftene som har vært undersøkt eller stukket i har vist at kulturlaget ikke er spesielt tykt eller funnholdig. Særlig er fraværet av klebersteinskokekar merkbar, en funngruppe som er svært vanlig i hustufter fra vikingtid og tidlig middelalder. Strukturen på Svølset-anlegget er annerledes enn andre kjente gårdsanlegg fra jernalderen, og graver eller gravhauger er foreløpig ikke funnet. Dette i motsetning til liknende lokaliteter i høyfjellet i Nyset-Stedje- vassdraget ovenfor Ardal i indre Sogn (Bjørge 1982).

Det er fullt mulig å drive gårdsbruk med bare husdyr og uten mulighet for å dyrke korn i fjellet hvis man bare har tilgang til fine fjellbeiter og muligheter for å sanke nok vinterfor til dyrene. Men en slik driftsform er avhengig av et markedssystem der man får avsetning på gårdens produkter som smør, ost, huder, skinn, horn, ungdyr og kanskje hester i bytte for det livsviktige kornet. Et redistributivt samfunnssystem ville kunne gi muligheter for å drive en slik fjellgård, men det synes likevel lite sannsynlig at dette har vært grunnlaget for aktivitetene på Svølset. Analogien med setergrenden Heimste Friksdal ligger mye nærmere, og det er derfor trolig at Svølset er spor etter seterdrift i folkevandringstid, mero-vingetid og vikingtid.

Pollenanalysen antyder at det har vært beitet i Friksdal fra slutten av yngre bronsealder og til begynnelsen av 1300-tallet (note 1). Men materialet er likevel for lite til å vise om dette har vært en kontinuerlig prosess, eller om det har vært perioder uten beiting innimellom.

Friksdal synes ikke å ha noe potensiale for jernvinne, og det går heller ikke reintrekk gjennom dalen. Beiteressursene har derfor vært det vesentlige å utnytte for folk i bygda, samt mulighetene for slått. I tråd med en slik tankegang er det naturlig å sette også kullgropene i sammenheng med beiting. De tidligste dateringene av tuftene på Svølset til slutten av eldre jernalder kan ses i sammenheng med fremveksten av gården i eldre jernalder. Et ekstensivt jordbruk med klart skille mellom innmark og utmark og med vekt på husdyrhold ville nettopp avspeile en lovmessighet i utnyttelse av f.eks. fjellbeiter: Tuftene på Svølset ligger tett samlet på bare denne lokaliteten og ikke strødd ut over hele dalen som en moderne hyttebebyggelse. Kanskje antyder de 9 gruppene av tufter 9 matrikkelgårder på Systrond (dersom alle har vært i bruk samtidig) eller 3—4 matrikkelgårder med minst to bruk på hver? Seterbruket har i så fall vært drevet på en måte som antydes enkelte steder i sagalitteraturen (Reinton 1961, 91—93) og som ikke ligger altfor fjernt fra nyere tids seterbruk i fjordbygdene på Vestlandet (Ohnstad 1948, 93).

Kullgropene hører i så fall til en eldre fase av det forhistoriske jordbruket med et mer labilt system der brakkperioder for åker og eng førte til en stadig flytting innenfor et større område. Kokegropene kan således tolkes som bålplasser etter folk som har gjett husdyrene sine over hele dalen uten å ha noe bestemt fastpunkt for virksomheten. Det er likevel sannsynlig at selv en slik bruk har etterlatt seg spor etter noen slags hyttekonstruksjoner, som vi ennå ikke har lært å spore i terrenget. Keltertid er jo en periode i Norges forhistorie som er vanskelig tolkbar som følge av de relativt fåtallige og funnfattige fornminnekompleksene.

De foreliggende data synes å antyde at seterbuene ble flyttet fra Svolset og ut i åpningen av Friksdal nærmere bygda i vikingtid eller kanskje i tidlig middelalder. Årsakene kan ha vært mange og sammensatte: Mangel på trevirke er en ikke uvanlig grunn til at setre har vært flyttet i nyere tid. Hvis vi antar at Svolset lå i ytterkanten av løvskogen (bjerk og selje) i slutten av eldre jernalder, ville den snart bli hugget ut og beitedyrene ville hindre gjenvækst av trærne. Trolig har antallet hus økt med tiden og krevet stadig mer trevirke. Dette på tross av at man ikke har kokt melken til prim og brunost som i nyere tid, og derfor har hatt behov for mindre ved.

Klimaet kan også ha spilt en rolle for flyttingen av setra. Undersøkelser særlig på Island og Grønland samt opplysninger i historiske kilder tyder på at klimaet i vikingtid var gunstig også i Norge, og at en forverring først satte inn på slutten av 1100-tallet (Thorarinsson 1963, 491—494) med hardere vintre og mer nedbør. Under slike forhold ville Voggebreen vokse og kanskje sige ned i Friksdal med svært negativ virkning for beitene. I dag ligger breranden fra "den lille istid" på 1700-tallet tvers over indre delen av dalen som et minne om kortvarige negative klimaendringer som har hatt stor virkning på jordbruket og husdyrholdet i landet.

Heimste Friksdal har trolig vært i bruk til utpå 1300-tallet. En C14-datering av øvre grense i myrprofilen fra Svolset viser AD 1310 ± 70 (T-5319 B) (note 1), og etter dette tidspunkt synes Friksdal ikke å ha vært beitet før i nyere tid. Den ene tuften på Heimste Friksdal som er datert til "etter AD 1670", antyder at seterdriften kan være tatt opp igjen på den tiden, da folketallet i fjordbygdene på Vestlandet synes å ha nådd det nivå det hadde før pestepidemiene på 1300-tallet.

Konklusjon

De seneste års arkeologisk feltarbeide i Sognefjellene viser at det har vært stor aktivitet i fjellet og at svært mange ressurser har vært utnyttet over et tidsrom på 5—600 år i jernalderen. De mange store gravhaugene, bautasteinene og gravfunnene med importsaker og tallrike redskaper og våpen av jern fjordbygdene i midtre og indre Sogn, gir et bilde av et samfunn i økonomisk oppgang. Det må ha vært gode muligheter for å avsette fjellproduktene både på et internt hjemmemarked og på kaupanger. Smør, korn og huder var vanlig betalingsmiddel for gårdene i middelalderen i Sogn (Dybdahl 1981, 164), og smør var en stor handelsvare fra hele Skandinavia i høymiddelalderen (KLN 1971, 322—333). Sett på bakgrunn av det arkeologiske datamaterialet fra fjellet og fjordbygdene i Sogn er det ikke urimelig å anta at slike varer har vært lett omsettbare og etterspurte også i yngre jernalder.

Systrond har vært en spesiell, liten bygd i jernalderen, noe både funn, fornminner dokumenterer (Magnus 1985), og det videre arbeidet i fjelldalene ovenfor vil bekrefte eller avkrefte de hypotesene om fjellbeitenes betydning for jernalderens økonomi på Vestlandet som er fremsatt ovenfor.

Note 1. Jeg takker cand.real Mons Kvamme for at han lot meg bruke noen av sine data i denne artikkelen.

Litteratur

- Bakka, E., 1965. Ytre Moa. Eit gardsanlegg frå vikingtida i Årdal i Sogn. *Viking XXIX*.
- Bjørge, T., 1982. Oppsiktsvekkende arkeologiske funn i Nyset-Stedje vassdraget. *Verksposten* 2/82. Årdal og Sunndal verk.
- Bøe, Johs., 1944. Høyfjellsristninger fra Luster i Sogn. *Viking VIII*.
- Dyddahl, A., 1981. Agrarkrisen i Årdal, Lærdal og Borgund. *Seinmiddelalderen i norske bygder*. Oslo.
- Fjeld, E., 1981. Interessant oldfunn i Tyllidalen. *Årbok for Nord Østerdalen 1981*.
- Fjeld, E., 1983. Nye gropeforekomster. *Årbok for Nord Østerdalen 1983*.
- Gustafson, L., 1982. Arkeologiske registreringer i Flåms- og Undredalsvassdraget. *Arkeologiske rapporter 2. Historisk museum, Universitetet i Bergen*.
- Hougen, B., 1947. *Fra seter til gård*. Oslo.
- KLNM: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. København.
- Knudsen, T., 1960. Gulating- Gulatingsloven. KLNM, bd.V.
- Kvamme, M. og Randers, K., 1982. Breheimundersøkelsene 1981. *Arkeologiske rapporter 3. Historisk museum, Universitetet i Bergen*.
- Lillehammer, A., 1971. Ytremoia i Årdal. Ein mangbølt gard frå vikingtida? *Arkeo 1971. Historisk museum, Universitetet i Bergen*.
- Magnus, B., 1982. Seterdrift i Vest-Norge i yngre jernalder? *Hus, gård och bebyggelse*. Reykjavik.
- Magnus, B., 1985. Bygda, fjorden og fjellet. Utstillingskatalog. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Malax museiförening*, 1984. Offerstenar i Malax.
- Mandt Larsen, G., 1972. Bergbilder i Hordaland. *Univ. i Bergen. Årbok- Hum.serie 2*.
- Ohnstad, A., 1948. Dei indre fjordbygder i Sogn. *Tidsskrift utgjeve av Historielaget for Sogn*. 13.
- Reinton, L., 1961. *Seterbruk i Norge*. 3. Inst. for sammenliknende kulturforskning. Oslo.
- Robberstad, K., 1969. *Gulatingslovi umsett frå gamalnorsk*. Oslo.
- Thorarinsson, S., 1963. Klima. KLNM bd.VIII, København.